

Szalisznyó Lilla

„EMELT HANGON, ELEVEN ELŐADÁSSAL”

*A szavalókönyvek jelentősége a Petőfi-versek
19. századi recepciójának vizsgálatában*

A Petőfi Sándor költeményeit közreadó új, javított kritikai kiadás sajtó alá rendezői a művek korai recepciójának tárgyalásakor a 19. század hangos irodalom iránti érzékenységére is figyelemmel voltak. Az iskolai önképzőkörök jegyzőkönyveit és a sajtót feldolgozó munkákat, Bodolay Géza *Petőfi diáktársaságai* című könyvét,¹ valamint a Kiss József szerkesztette Petőfi-adattár² alapul véve olyan példákat is hoznak, amelyek a versek akusztikus élményként való befogadásáról adnak számot. Ezek szerint Petőfi lírai és kisebb epikai alkotásai nemcsak olvasmányként voltak jelen a kulturális térben, hanem színészek, előadó-művészek, de még többször alkalmi, dilettáns szavalók előadásában – sokféle nyilvános eseményen – is felhangzottak (például hangversenyek, jótékonyági rendezvények, iskolai ünnepek, önképzőköri összejövetelek programjának részeként). Kiss e mediális meghatározottság korabeli jelentősége kapcsán egy sajátos könyvtípusra is ráirányította a figyelmet, azokra a *költő életében* megjelent szavalókönyvekre, amelyek Petőfi-verseket tartalmaznak. Tatay Istvánnak, a soproni evangélikus gimnázium tanárának 1847-ben megjelent munkái a műfaj első darabjai közé tartoznak, az *Elemi fi- és lánytanulók szavaló 's olvasó könyve* című kötet kettő, a *Grammatikai és polgári tanulók szavalmányai* pedig tizenegy Petőfi-verset, illetve versrészletet tartalmaz.³ A szavalókönyvek a versek előadásáról szóló forrásokkal ellentétben nem magáról az alkalomról számolnak be, hanem azt teszik láthatóvá, hogy a gazdag versanyagból, egy-egy életműből mely műveket próbálták szavalati darabbá, a hangzó irodalmi kánon részévé avatni. Néhány gyűjtemény esetében a szerkesztők értelmezőként is viselkedtek, konkrét tanácsokat, utasításokat adtak a szavalás mikéntjére nézve. Tanulmányomban a recepciótörténetnek ezeket a vonatkozásait szeretném bemutatni, ám mivel maga a könyvtípus még nem képezte irodalomtörténeti értekezés

1 BODOLAY Géza, *Petőfi diáktársaságai*, Kozmosz, Budapest, 1973.

2 *Petőfi-adattár*, kiad. KISS József, I., III., Akadémiai, Budapest, 1987, 1992.

3 *Uo.*, I., 115, 127.

tárgyát,⁴ egy hosszabb távra tervezett kutatás első lépcsőjeként csak általánosabb jellegű áttekintésre vállalkozhatom. Igyekeztem a könyvtípus több változatát bevonni a vizsgálatba, figyelembe véve egyrészt a megcélzott különféle felhasználói csoportok (tanulók, felnőttek, professzionális előadók) számára készülő szavalókönyvek sajátosságait, másrészt az idő haladtával bekövetkező változásokat (az utolsó munka, amelyre hivatkozni fogok, 1902-ben jelent meg).

A szavalókönyvek általános jellemzői

A versmondás szokásának térhódítását, a nyilvánosság, a félnyilvánosság és a magánélet terein egyre erősödő jelenlétét ismerték fel azok a szerkesztők és kiadók, akik az 1840-es évektől kezdve versgyűjtemények összeállítására, illetve közreadásának finanszírozására vállalkoztak. Mint Szász Károly írja szavalókönyve első, 1863-as kiadásának bevezetőjében:

ezen elméleti bevezetésnek világért sincs oly magas igénye, hogy kimerítő szavalási tankönyvnek tekintessék. Csak, mivel a szavalás olyan közönséges dolog miveltebb társas köreinkben, hogy alóla fiatalságunk, sőt hölgyeink is, ha irodalmi miveltséggel bírnak, – egy vagy más esetben magokat ki nem vonhatják: szükségesnek látszott, e csupán műkedvelői célhoz képest, legalább azokat mik a dolog első elemeihez tartoznak, némileg rendbeszedni.⁵

A századfordulóig legalább harminc ilyen antológia készült,⁶ a legkorábbiak között említhető a *Szavalástan Heinsius' nyomain, nyelvünknhöz*

4 A mostanihoz hasonló kísérlet volt részemről az „inkább síriasan tompa, mint éles vagy barsógó” – *Vörösmarty-versek a 19. századi szavalókönyvekben* címmel tartott előadás, amely a Balatonfüreden 2017. december 1–2. között megrendezett Vendégek közt vendég – Vörösmarty ma című konferencián hangzott el.

5 Szász Károly, *A vers-szavalás elméleti és gyakorlati kézi könyve. Iskolai és magánhasználatra, növendék s felnőtt ifjak használatára s általában minden miveltek számára*, Heckenast Gusztáv, Pest, 1863, VI.

6 Ezek közül jó néhány megtalálható a könyvészeti gyűjtéseken: *Magyarország bibliographiája 1712–1860*, szerk. PETRIK Géza, Pallas, Budapest, 1888–1892, I–IV.; *Magyar könyvészet: 1860–1885. Jegyzéke az 1860–1875. években megjelent magyar könyvek- és folyóiratoknak*, szerk. PETRIK Géza, Magyar Könyvkereskedők Egylete, Budapest, 1885, I–II.; *Magyar könyvészet 1886–1900. Az 1886–1900. években megjelent magyar könyvek, térképek és atlaszok összeállítása tudományos szak- és tárgymutatással*, szerk. PETRIK Géza, Magyar Könyvkereskedők Egyesülete, Budapest, 1908–1913, I–II.

illesztve, szavalandó darabokkal együtt című munka (1840),⁷ Nagy Mártontól a *Szavaló tanítók és tanulók használatára*, amelynek első kötete 1843-ban, a második 1845-ben jelent meg, valamint a Tooth István szerkesztésében 1848-ban kiadott *Szavalmányok. Tekintettel a költészeti nemekre jelesb magyar költők után*. A könyvpiac az 1860-as években kezdtek rendszeres termékké válni, az újrakiadásokat is tekintve a műfaj igazi felfutási időszaka az 1870-es években kezdődött.⁸ A legtöbb szerkesztő iskoláskorúaknak szánta a munkáját, de szép számmal találunk felnőtteknek, illetve kifejezetten nőknek szólóakat is.⁹ Célja valamennyinek a magyar irodalom népszerűsítése volt (fordításokat csak elvétve közöltek), a szélesebb nyilvánosság számára elérhetővé tettek olyan alkotásokat, amelyek egyébként csak gyűjteményes szerzői kötetekben voltak hozzáférhetőek, illetve valamikori sajtómegjelenésüket még nem követte újrakiadás.

A szavalókönyv elnevezés korántsem homogén műfajt takar, tartalmakat és a versanyagok közlési módját, tagolását tekintve a könyvtípusnak számos változata létezett. A legtöbb munka csak verseket közöl (a kisiskolásoknak szólóak ilyenek), a középiskolásokat, illetve a náluk idősebbeket megszólítók között viszont már vannak olyanok is, amelyek a szavalással kapcsolatos tudnivalók elsajátítására is próbálták rávezetni a versmondókat. Az elméleti rész általában a helyes hangsúlyozást, a versalkotás eszköztárát, az alaphangnemeket (lágyság, nyugodtság, élénkség, vidámság stb.) és műnemi csoportosításban a különböző műfajok szavalásának általános jellemzőit tárgyalja. A harmadik típus ennek egy továbbfejlesztett változata: a versszavalás elméletének ismertetését itt is a gyakorlati résznek nevezett versgyűjtemény követi, de a szerkesztő minden költemény után konkrét utasításokat is ad az adott vers előadására vonatkozóan. A versanyagot sok kiadványban semmilyen szempont alapján nem tagolták, ha mégis, akkor szerzők, műfajok, témák vagy nehézségi fokozat szerint csoportosították.

7 Ez a könyv az előszava szerint Theodor Heinsius *Theoretisch-practisches Lehrbuch der Lese- und Vortragskunst zum Schul- und Selbstunterrichte* című, 1833-ban megjelent munkájának interpretációja. Példatárában még mindössze harmincegy vers szerepel, többek között Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc, Bajza József, Erdélyi János, Vachott Sándor és Vörösmarty Mihály művei.

8 Méhner Vilmos kiadó a *Hatszáz magyar nemzeti dal. Szavalmányok és dalok gyűjteménye* című szavalókönyv 1882-ben megjelent második kiadásának előszavában azt állítja, hogy az első kiadás, amely az 1870-es évek második felében került a könyvpiacra, tízezer példányban kelt el. Vö. *Hatszáz magyar nemzeti dal. Szavalmányok és dalok gyűjteménye*, Méhner Vilmos, Budapest, 1882, 5.

9 *Vers-szavaló. A magyar hölgyek számára*, Méhner Vilmos, Budapest, 1889.

A szerkesztők az előszavakban nem indokolják, hogy miért az adott szerkezeti felépítés mellett döntöttek, ahogy arról sem szólnak, hogy a versanyagot milyen megfontolások alapján állították össze. A legtöbben a reformkori szerzőket tekintik a magyar költészet történetében az első olyan alkotóknak, akiknek a keze alól szavalásra érdemes és alkalmas versek kerültek ki. Az idő haladtával az ő műveik változatos arányban, de valamennyi kiadványban helyet kaptak, Vörösmarty Mihály, Garay János vagy Petőfi költeményei egyikből sem hiányoznak. De az 1860-as évektől az elemi iskolásoknak és a színésznövendékeknek szánt (tan) könyvek kivételével meghatározó szerep már nem nekik, hanem a kortársaknak járt, a század második feléből származó munkákat összességében az ő verseik uralják. A válogatást azonban nemcsak a magyar lírai hagyomány megújításával kapcsolatos törekvések felmutatása alakíthatta, a szerkesztőknek figyelemmel kellett lenniük a cenzúrára is. A Szász-féle, *A vers-szaválás elméleti és gyakorlati kézi könyve. Iskolai és magány-használatra, növendék s felnőtt ifjak használatára s általában minden műveltek számára* című munka első kiadása kapcsán például tudjuk, hogy a rendőr-igazgatóság élére 1860-ban került Joseph Worafka lefoglalta a kiadványt, „Bajza József egy, az 1830-as években született versét, illetve Petőfi egy költeményét kifogásolva”.¹⁰ Szász talán cenzurális megfontolásból döntött úgy, hogy Petőfi *A király esküje* című versét, amely egyike a költő 1848 tavaszán írt, többségében satirikus úgynevezett királyballadáinak (*Bánk bán, A király esküje, Dobzse László, Kun László krónikája*), *Hunyadi László* címmel közli, és az utolsó három versszakát elhagyja.¹¹ A *Hunyadi László* cím semlegesebb, magát a történelmi alakot idézi meg, a Petőfi által adott cím viszont egyből a király esküszegésére hívja fel a figyelmet.

De a változtatásokat illetően olyan eseteket is lehet idézni, amelyekből az derül ki, hogy a szerkesztők a szöveggondozás során nem törekedtek filológiai pontosságra, előfordult, hogy a versek címét, sőt, a szövegét is megváltoztatták. Kiss József mutatott rá a Petőfi-adattárban, hogy Tatay a *Grammatikai és polgári tanulók szavalmányai* című kiadványban, amely a szerzők nevét nem közli, Petőfi néhány versét

10 DEÁK Ágnes, *Suttogások és ballgatók. Sajtó és sajtópolitika Magyarországon, 1861–1867*, Osiris, Budapest, 2017, 247. Érdekes, hogy Worafka e kötetben a *Szózat*tal szemben megengedő volt, 1864 októberében viszont „Szász Károlynak a protestáns középiskolák részére készült *Magyarország története* második füzetének (Luxemburgi Zsigmondtól 1848-ig tárgyalta a magyar történelmet) második kiadásában” kifogásolta a közlését. *Vö. Uo.*, 191.

11 Petőfi a verset *A király esküje* címen jelentette meg az *Életképek* 1848. május 18-i számában.

más címen publikálta. A *Ki a szabadba!* címet *A természet daljátékára* változtatta, a *Füstbe ment tervet Édes anyámnak viszontlátására*, a *Fürdik a holdvilág az ég tengerében...* helyett pedig *A zsiványt* írt. Gyulai Pál pedig 1884-ben a *Hatszáz magyar nemzeti dal. Szavalmányok és dalok gyűjteménye* című szavalókönyv harmadik kiadásáról szóló kritikájában azt kifogásolta, hogy a névtelen szerkesztő jelölés nélkül szavakat cserélt Arany költeményeiben. (Arról nem szól, hogy mások verseivel is történt-e hasonló.)

A *Tetemre-hívás*ban Arany pörosztónak nevezi a prisdaldust. Mehner szerkesztője megakad e szón; nem ismeri; nézi Ballagi szótárát; abban sem leli. Ej, mit czeremóniázna vele, kijavítja: „Áll a tetemnél tisztí poroszló.” [...]

Az *Óssze*/ben Arany így festi a görögországi tájat:

„Ott kéken a Zeüs-lakta domb!
Itt zölden a nyájas sziget;
Fölötte lomb, alatta lomb,
Árnyas berek, zengő liget.”

Mi ez: „Kéken?” „Zölden?” gondolja Mehner szerkesztője; nyoma sincs Ballagiban. Kijavítja tehát: Kékel – zöldel. – Aztán: „fölötte lomb, alatta lomb”; ez sem helyes; elég ha fölötte van lomb, alatta legyen domb. És úgy javítja. Abban sem nyugodhatik meg, hogy e költemény egy későbbi sora szerint: „A vénék élő szája rendel igazságot.” Jobb lesz: élő szója.¹²

Az, hogy a versmondás a 19. században meglehetősen általános jelenségnek számított, abban is megmutatkozik, hogy a legtöbb szavalókönyv szerkesztője országszerte a helyi közösségekben dolgozó, sokakkal, sok fiatallal is kapcsolatban lévő literátus ember volt: kántor, tanító, gimnáziumi tanár. Borza Nándor (1844–1908) például bajai kántor és tanító volt, amikor antológiájának első kiadását készítette, Nagy Márton (1804–1873) piarista pap és tanár, Tatay István (1821–1888) a soproni,

12 [GYULAI PÁL], *Hatszáz magyar nemzeti dal. Szavalmányok és dalok gyűjteménye. Harmadik javított és bővített kiadás. Buda-Pest. Mehner Vilmos kiadása*, Budapesti Szemle 1884/85., 152–153. Gyulai azt is felveti, hogy a szerkesztők a szerzői jogokat is megsértik, egyfelől azért, mert beleegyezés nélkül közlik a verseket, másfelől pedig azért, mert önkényesen változtatnak azok szövegén. Ennek a problémának a tárgyalása azonban egy külön írás tárgya lehetne, itt nem foglalkozom vele.

majd a szarvasi evangélikus főgimnázium tanára, Tooth István (1817–1855) joghallgató, Dlhányi (Delhányi) Zsigmond (1824–1900) pedig, aki Petőfi diáktársa volt Selmecbányán és később is baráti viszonyban volt a költővel, a szarvasi evangélikus főgimnázium tanára. De volt olyan szerkesztő is, aki a magas presztízsű kulturális intézményrendszerhez kötődött: Jancsó Benedek (1854–1930) *Szavalókönyve* kiadása idején az aradi főreáliskola magyartanára volt, később történeti szakíró, politikus, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett, Szász Károly, Arany János barátja, elismert költő, műfordító, református püspök és akadémikus volt, Váradi Antal (1854–1923) pedig költőként, drámaíróként, a Nemzeti Színház dramaturgjaként és a Színművészeti Akadémia tanáráként vált ismertté.

„minden miveltek számára”

Szász Károly *A vers-szaválás elméleti és gyakorlati kézi könyve. Iskolai és magán-használatra, növendék s felnőtt ifjak használatára s általában minden miveltek számára* című szavalókönyvének három kiadása volt, az első 1863-ban, a második 1871-ben, a harmadik 1876-ban jelent meg. Mint azt a cím is mutatja, a szerkesztő nevelősködésének és nagykorúsi gimnáziumi tanárságának tapasztalataira is épített, amikor olyan, a szavalókönyvek sorából kiemelkedő munkát hozott létre, amelyet kamaszok és felnőttek is haszonnal forgathattak. A könyvnek elméleti és gyakorlati része egyaránt van, s ez utóbbi hat műfaji csoportra osztva hozza a költeményeket: 1. dalok, 2. ódák (énekek), himnuszok s rokon, 3. elégiák, 4. románcok, 5. balladák s rokon, 6. leíró költemények. Az első kiadásban százhuszonhat vers szerepel, a legtöbb, tizennégy darab Petőfítől. A második helyen tizenegy verssel Vörösmarty, a harmadikon tízzel Arany János áll.¹³ Az 1871-es kiadásban harmincnégy szerzőtől összesen százhuszonhárom mű szerepel. Tizenhat verssel ismét Petőfi a listavezető, tizenkét verssel Arany a második, tízzel Vörösmarty a harmadik. Őket követi nyolc-nyolc verssel Tompa Mihály, Kölcsey Ferenc és Gyulai Pál.¹⁴ Az 1876-os újrakiadás harminchárom

13 Szász, *I. m.*, 1863. A tartalomjegyzékben az *Osztozás* című vers szerzőjeként tévesen Petőfit tüntették fel. Magánál a költeménynél már a valódi szerző neve, Mentovich Ferencé szerepel.

14 Szász Károly, *A vers-szaválás elméleti és gyakorlati kézikönyve. Iskolai és magán-használatra, növendék s felnőtt ifjak használatára s általában minden miveltek számára*, Heckenast Gusztáv, Pest, 1871.

szerzőtől összesen száztizennyolc alkotást tartalmaz. Ekkor már tizenöt verssel Arany van az élen, Petőfi tizenhárom költeménnyel a második, Vörösmarty tízessel a harmadik.¹⁵

Az átdolgozott, újraszerkesztett kiadások tartalma folyamatosan változott, a törlések, cserék és pótlások iránya azt mutatja, hogy Szász egyre nagyobb szerepet szánt a közelmúlttal szemben a kortárs irodalomnak. Tizenhárom év elteltével az elégiák közül kivette például Vörösmartytól a *Mikes búját*, s helyére Aranytól *Az örök zsidót* tette. Az ódák csoportjában törölte Vörösmartytól a *Honszeretetet* és a *Hymnust*, Bajza Józseftől az *Apotheosist*, Zalár Józseftől a *Temetőbent*, valamint saját versét, a *Szülőházamat*. A modernizálási törekvés a Petőfi-műveket alig érintette, s bár Szász az 1870-es évek közepén már inkább Aranyt favorizálta, Petőfi továbbra is a különböző lírai műfajok mestereként jelent meg.

Szász egy bő évtized elteltével is kitart az 1863-as választásai mellett, mindössze két jelentősebb változtatást eszközöl. 1876-ban a *Csokonai* című alkotás beavogatásával Petőfi humoros vénáját, komikumra való fogékonyságát is láthatóvá teszi, a balladák esetében pedig látszik a frissítési szándéka. 1863-ban és 1871-ben még minden műfajra vonatkozóan hoz tőle példát, 1876-ban viszont kiveszi a szaválásra ajánlott balladaszerzők közül, noha a balladák számát kiadásról kiadásra növelte, a kezdeti tizenhatról húszra. *A király esküje* kihagyása az 1876-os kiadásból valószínűleg annak tulajdonítható, hogy több kortárs anyagot kívánt beemelni, és éppen a balladaműfajnak kiemelkedő művelője működött Arany János személyében. 1876-ban Aranytól a korábbi három helyett már hét balladát hozott, öt tette a balladacsoport uralkodó szerzőjévé.¹⁶

Ha az adattár és az egykorú sajtó alapján megnézzük, hogy 1863 előtt Petőfi mely verseit szavalták, azt látjuk, hogy Szász a válogatást úgy állította össze, hogy több esetben is ráerősített a már szavalmi darabbá vált versek pozíciójára. Kiss gyűjtése szerint Petőfi verseit először iskolatársai szavalták magának a szerzőnek a jelenlétében a tanintézeteken belül szerveződő önképzőkörök rendezvényein.¹⁷ A félnyilvánosság előtt és már a költő jelenlététől függetlenül először talán 1845 májusában

15 Szász, *A vers-szaválás elméleti és gyakorlati kézikönyve. Iskolai és magán-használatra, növendék s felnőtt ifjak használatára s általában minden műveltek számára*, Franklin-Társulat, Budapest, 1876.

16 A balladák közé új műként felvette még öccsétől, Szász Bélától *A harmincz pénzt*, saját balladáit közül pedig már nem egyet, hanem kettőt közölt.

17 *Petőfi-adattár*, I., 21.

műfaj	első kiadás (1863)	második kiadás (1871)	harmadik kiadás (1876)
dal	<p>Mint felhők a nyári égen</p> <p>Honfidal Szülőföldemen A magyar nemes Te vagy, te vagy, barna kislány... Szeptember végén</p>	<p>Mint felhők a nyári égen</p> <p>Kinn a kertben voltunk... Honfidal Szülőföldemen A magyar nemes Te vagy, te vagy, barna kislány... Szeptember végén</p>	<p>Mint felhők a nyári égen</p> <p>Honfidal Szülőföldemen A magyar nemes Te vagy, te vagy, barna kislány...</p>
óda	<p>Erdélyben Az örült A hazáról</p>	<p>Erdélyben Az örült A hazáról</p>	<p>Erdélyben A hazáról</p>
elégia	<p>Messze vándoroltam...</p>	<p>Messze vándoroltam...</p>	<p>Messze vándoroltam...</p>
román	<p>Két vándor Falu végén kurta kocma...</p>	<p>Két vándor Falu végén kurta kocma...</p>	<p>Két vándor Falu végén kurta kocma... Csokonai</p>
ballada s rokon	<p>A király esküje (Hunyadi László címen közölve)</p>	<p>A király esküje (Hunyadi László címen közölve)</p>	
leíró költemény	<p>A csárda romjai A Tisza</p>	<p>A csárda romjai A Tisza</p>	<p>A csárda romjai A Tisza</p>

hangoztak fel Petőfi-versek, amikor a pesti evangélikus gimnázium költészet-szónoklati osztályának tanulói az intézmény gyűlési termében „hölgykoszorútól környezetetve” saját munkáikat olvasták fel, valamint „jelesb költőink” műveit szavalták el. Petőfitől négy verset mondtak: *Megy a juhász a számaron...*, *Egy estém otthon*, *Ebéd után*, *Kedves vendégek*.¹⁸ 1846. november 11-én Dézsen a közgyűlési lakomán már olyan Petőfi-művek hangzottak fel, amelyeket Szász is közreadott. Haray Viktor színész, aki 1846-ban gróf Teleki Sándor titkára volt, az *Erdélyben* című költeményt, maga Teleki pedig *Az örültet* szavalta.¹⁹ Innentől kezdve ez a két vers folyamatosan előkerült szavalati darabként. *Az örültet* elmondta például 1854-ben Sárospatakon Kiss Gyula tanuló a Garay-árva megsegítésére rendezett estélyen, 1856-ban Molnár Lajos műkedvelő Tatán a szegények javára szervezett esten, illetve Egressy Gábor színész Pesten Székely Imre és Székely István hangversenyén a Nemzeti Színházban.²⁰ 1861 májusában Kecskeméten Katona József szobrának felavatásakor „Szavalati és kardal-verseny”-t rendeztek, ahol Petőfitől két vers hangzott el: *Az ítélet* és *az Erdélyben*.²¹ *A csárda romjai* szintén még az 1840-es évek második felében vált szavalati darabbá. 1847 májusában a soproni evangélikus főtanoda „keblében [...] főnálló Magyar Társaság” fennállásának ötvenhetedik évfordulója alkalmából örömműsort rendezett, s az ünnepség műsorában helyet kapott *A csárda romjai* is.²² Ugyanebben az évben Szerdahelyi Kálmán, a Nemzeti Színház színésze szavalta a verset Kolozsvárott testvére, Szerdahelyi Kornélia hangversenyének részeként.²³ 1861 januárjában Komáromy Alajos, a Nemzeti Színház másik színésze adta elő Győrött, amikor a Petőfi-szoborra gyűjtve szavalati estet adott.²⁴ *A hazáról* című verset főként műkedvelők adták elő: hallhatta a közönség például 1859. november 27-én Szekszárdon a Kazinczy-ünnepségen,²⁵ illetve 1860. szeptember 25-én Kalocsán egy jótékonyági rendezvényen.²⁶

A sort lehetne folytatni, a kutatást más művekre is kiterjesztve (pl. a *Honfidalra*, amely már dallammal, énekelve is terjedt). De figyelemre

18 *Uo.*, 39–40.

19 Életrajzok 1846. november 21., 670.

20 Pesti Napló 1854. február 4.; Pesti Napló 1856. április 1.; Hölgyfutár 1853. november 13., 1062.

21 Hölgyfutár 1861. május 30., 519.

22 *Petőfi-adattár*, I, 128.

23 *Uo.*, 137.

24 Hölgyfutár 1861. január 19., 70.

25 Politikai Ujdonságok 1859. december 15., 715.

26 Divatcsarnok 1860. október 2.

méltó az is, hogy a ma a legismertebbek, legnagyobbak között számon tartott Petőfi-versek közül jó néhányat nem szavaltak (legalábbis a sajátóban nem találunk erre vonatkozó adatokat). Szász közölte például a *Szeptember végéig*, de a 19. század végéig nem hangzott fel (nagyobb nyilvánosság előtt, kizárólag iskolákban mondták, és ott is csak az 1890-es évektől kezdve (feltehetően már Szász kötetének esetleges hatásától függetlenül). Az iskolai értesítők szerint kötelezően megtanulandó vers volt például 1894-ben a székesfehérvári katolikus gimnázium hatodik, 1899-ben a fiumei felsőbb leányiskola és leánygimnázium ötödik, 1906-ban a szabadkai főgimnázium hatodik és 1908-ban a mosonmagyaróvári polgári leányiskola negyedik osztályában.²⁷ Olyan példát mindössze egyet találtam, amikor iskola falain kívül hangzott fel: 1902. augusztus 24-én Baranyasellyén több más verssel együtt egy táncestélyen szavalták.²⁸ Az életmű másik kanonikus darabjának tartott *A Tisza* a közkedvelt *A csárda romjaival* ellentétben szintén nem vált a 19. században a hangzó irodalmi kánon részévé, legfeljebb iskolai ünnepségeken lehetett hallani.²⁹

Jancsó Benedek 1884-ben Aradon kiadott, szintén szélesebb olvasóközönségnek szánt szavalókönyvében harmincegy szerzőtől összesen hatvankét költemény található. Ebben az antológiában Arany a listavezető tizenkét verssel, Petőfi követi nyolc verssel, Tóth Kálmán a harmadik négy verssel. A többi szerzőtől csak egy-két vers olvasható, Vörösmarty például már csak a hazafias líra mestereként jelenik meg, a *Szózat* és *Az élő szobor* szerepel tőle. Jancsó nem osztja csoportokra a versanyagot, s a Szász által kiválasztott Petőfi-versek közül csak kettőt közöl újra: a *Honfidal*t és *Szülőföldemen* címűt. Ezekon kívül a dalok között még a *Távolbólt* és az *Anyám tyúkját* hozza. A további négy Petőfi-vers a *Nemzeti dal*, *A ledőlt szobor*, *A király esküje* és a *Csatadal*.³⁰ Ez a csoport

27 *A Ciszterci Rend Székesfehérvári Kat. Főgimnáziumának Értesítője 1894–95. iskolai évről*, Számmer Imre Könyvnyomdája, Székesfehérvár, 1895, 104.; *A Fiume M. Kir. Állami Felsőbb Leányiskola s a vele kapcsolatos Állami Elemi Leányiskola és az Állami Kisdudóvoda Értesítője az 1899–1900-iki iskolai évről*, közli VÁNCZA Mihály, Battara P. Könyvnyomdája, Fiume, 1900, 33.; *A Szabadkai Városi Magyar Főgimnázium Értesítője az 1906–7. tanévről*, közli KOSZTOLÁNYI Árpád, Hungária Könyvnyomda, Szabadka, 1907, 90.; *Főgimnázium A Magyaróvári M. Kir. Állami Polgári Leányiskola Értesítője az 1908/1909. tanévről*, közli WARGA Berta, Czéh Sándor-féle Könyvnyomda, Magyaróvár, 1909, 15.

28 Pécsi Napló 1902. augusztus 27., 4.

29 1899-ben például a szegedi árvíz évfordulója alkalmából tartott emlékünnepelezen a helyi Kegyes Tanítórendi Katolikus Gimnázium nyolcadik osztályos tanulója mondta el. *A Kegyes-Tanítórendiek vezetése alatt álló Szegedi Városi Főgymnasium Értesítője az 1899–1900. tanévről*, közzéteszi CSERÉP Sándor, Szeged, Endrényi Lajos Könyvsajtóján, 1900, 100.

30 JANCÓS Benedek, *Szavalókönyv*, Gyulai István, Arad, 1884.

Jancsó kiadványának a különlegessége, mindegyik a forradalomhoz és a szabadságharchoz kapcsolódik, azt tematizálja, szinte egyedülként a szavalókönyvek közül. A *Nemzeti dal* például majd csak a 20. században megjelenő szavalókönyvekben válik szavalásra ajánlott verssé, addigra szilárdul meg a helye a nemzeti emlékezetben, és válik szinte kötelező darabjává a március 15-i ünnepségeknek.

Szász és Jancsó a szélesebb közönség megnyerése és kiszolgálása érdekében konkrét utasításokat is adnak a közölt versek szavalására vonatkozóan. Ez a művek értelmezés- és recepciótörténetének szempontjából azért érdekes, mert a különböző alkalmakról szóló források közül a sajtó leginkább csak a szavalás tényét rögzíti (ki, kitől, mit szavalt), az iskolai önképzőkörök jegyzőkönyveiben pedig többnyire azt dokumentálták, hogy a befogadók miként értékelték az elhangzottakat, s nem feltétlenül azt, ahogyan a vers felhangzott (ilyesmi akkor derül ki, ha kifogásoltak valamit). Általános irányelveket, előadási követelményeket ugyan már az 1830-as, 1840-es évekbeli poétikai, retorikai munkákban is találunk, bár ezek műfajukból következően elsősorban magukkal az írásművekkel, nem az előadással foglalkoznak. Valamennyi szerző úgy gondolta, hogy a pódiumra, színpadra lépőknek a hangjukkal, a hangjuk játékaival kell megnyerniük a közönséget, s bár a testtartás és némi mozgás emelheti az előadás színvonalát, nem szabad túlzásokba esni, tartózkodni kell a túlzó mozdulatoktól, színpadiaskodástól.³¹ Az iskolai önképzőkörök jegyzőkönyvei és a visszaemlékezések alapján úgy tűnik, a közép- és felsőfokú oktatásban részesülő tanulók ezen elvárások alapján ítélték meg iskolatársaik produkcióját. Petőfi szavaltait például a Pápai Református Kollégium önképzőkörében többször is „normaszegőnek” találták, mert vagy színészi karaktert játszva mondta el a verset (a *Szózatot* „tótos dialectussal” szavalta), vagy pedig jelmezbe öltözve eljátszotta az abban leírtakat: Gaál József *Ólmos botok* című satíráját „csikósruhába öltözve, kucsmával fején, fokossal kezében” szavalta, s „eltérve a szabálytól – ahelyett, hogy az elszavalandó darabot s annak íróját megnevezte volna, – úgy rontott a deklamáló állványhoz, mintha verekedni indult volna, s ökölrel ütötte meg az asztalt, ami nem aesthetikus”.³²

31 Erről Bitnitz Lajos, Briedl Fidél és Hugh Blair írásai nyomán lásd: BÖHM Edit, *A magyar versszavalás története*, Ad Librum, Budapest, 2009, 56–67.; RAJNAI Edit, *A napokban érkezett hozzánk egy pápai diák...: Petőfi, a színész = Ki vagyok én? Nem mondom meg...: Tanulmányok Petőfiről*, szerk. SZILÁGYI Márton, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2014, 29–30.

32 Ezekről Petőfi vándorszínészi próbálkozásainak kontextusában lásd: RAJNAI, *A napokban érkezett... I. m.*, 29–31.

Amikor Szász és Jancsó a 19. század második felében megjelentette szavalókönyvét, a szavalás már évtizedek óta bevett szokásnak, a nyilvánosság és a félnyilvánosság köreiből elterjedt kultúrafogyasztási gyakorlatnak számított. Így ők már túlléptek az alapvető elvárások ismertetésén, s úgy próbálták a szavalóknak segíteni, hogy a szöveget részletekre bontva javasoltak előadási módokat. Jancsó valamennyi közölt vershez csatolt instrukciókat, Szász válogatásszerűen. Egyikük sem ír teljes, komplex verselemzéseket, nem vizsgálják a művek szerkezeti felépítését, nagyobb gondolati ívét. Mindig a vers hangulatát, uralkodó érzelmét, illetve ennek a versen belüli esetleges változásait határozzák meg, ebből vezetik le a szavalás módját. Szász például a *Honfidal* esetében aprólékosan, versszakról versszakra halad, Jancsó a vers fordulópontját és a két rész alaptónusát emeli ki.

Szász

Lelkes, szónokias hang, – egyszersmind igaz kedélylyel olvadva össze. 1. Melegen. 2. Komolyan, ünnepélyesen. 3. Lelkesen, elszánt hangon. 4. Hő érzés hangján. 5. Csöndes, szelid hang. 6. A következő két strófa élénk hangfestéssel. 7. Emelt hangon, eleven előadással. 8. Mélán, csöndesen végzi.³³

Jancsó

E költemény közép helyet foglal el a dal és a tulajdonképpen való óda között. Több az érzelmesség benne, mint az ódai emelkedettség. Hangja a szavalónak kezdetben ünnepies, lassú és komoly; egy kissé szónokias. A költemény második részében azonban az ünnepélyes hang helyébe érzelmes, sőt némileg méla, elegicus hang lép. Ez a fordulat a negyedik versszakban áll be, eleintén gyöngébben, később fokozódva.³⁴

A versek uralkodó érzelmeinek meghatározása értelmezést is jelent: Szász Károly például Petőfi *A magyar nemes* című versének alaphangját keserűség nélküli élénkségnek, vidámságnak minősíti, amivel nem biztos, hogy a mű minden befogadója egyetértene:

Satyrai dal. Előadási hangja keserűség nélkül csipős, élénk, vidám.

1. A kezdet olyan, mintha nagy komolyan, dicsekedve indulna, – de mindjárt a más sorban kiérzik a gúny. 2. A *paraszt*-szó fitymáló megvetéssel. 3. A *te* szókon a súly. 4. Mintegy vállvonító hangon;

33 Szász, *I. m.*, 1863, 123.

34 Jancsó, *I. m.*, 54.

A súly a *nem* szón. 5. Kicsinylőleg. 6. Tréfás önelégültséggel. 7. A gúny élesebb itt mint a többiben. 8. Föl sem vevéssel. 9. Könynyedén. 10. Vidoran – A refrain mindenütt nevetséges dicsekvés és tréfás önérzet hangján. A súly inkább a *magyar*, mint a *nemes* szón.³⁵

A szavalókönyvek szerkesztői a poétikai, retorikai munkák szerzőihez hasonlóan arra ösztönözték a versmondókat, hogy tartózkodjanak a teatralitástól.³⁶ Jancsó Benedek már könyvének előszavában hangsúlyozza a színészi és szavalási előadásmód különbségét: „A szavalás, bár jelentékeny alkotó része a színművészetnek, mégis lényegében különbözik attól. A szavalás önálló, teljesen bevezetett és saját törvényekkel bíró művészeti ág.”³⁷ Szász a kedvelt szavalati darabként ismert *Az örült* kommentárjában utal ugyanerre, elválasztva a kétféle előadásmód eszköztárát:

Rhapsodia. Országszerte kedves szavalási darab. De tisztában kell szavalási módjával lennünk; lehet szavalni, vagy inkább *előadni* színésziileg, mintha valamely színműben egy valódi örült monologja volna, mikor az előadó azt a színészet módja szerint egészen eljátszsa; – de nekünk ily előadással nincs dolgunk; lehet azonban *szavalni*, a rendes szóbeli szavalás határai közt, melyeket kijelölni immár elég módunk volt: t. i. hangfestéssel de a színpadi csalódás előidézésének igénye nélkül. A következő számok alatti utasítások csak ily egyszerű *szavalásra* akarnak vonatkozni. 1. Nyersen, hirtelen. 2. Igen sietve, sürgölve. 3. A következő két sor négy részből áll, – melyek mindenike fokként emelkedik s nagyobb, erősbet mond. 4. Kárörömmel. 5. A nevetést, nem valódi természetes nevetéssel adja a szavaló, mint adja a színész, hanem csak gyöngén jelezve a nevetés hangját, egyébiránt szóval „hahaha!”... 6. Hidegen, mintegy félvállról, mintha az reá alig tartoznék. [...] 28. Ábrándosan. Néhány soron át fokként melegül mig 29. a *sár* szónál egyszerre ismét gúnyossá válik a hang. [...] 38. Igen emelt, élénk hangon.³⁸

35 SZÁSZ, *I. m.*, 1863, 132. (Kiemelés az eredetiben.)

36 A színészek versmondásával kapcsolatos elképzelésekről lásd: BÖHM, *I. m.*, 68–93, 109–125.; RAJNAI Edit, „S lábához esve, mond: »Kegyelmes herceg«”. *A 19. századi színpadi szövegmondásról* = „Volt a hazának egy-két énekem”. *Arany 200*, szerk. BOKA László – RÓZSAFALVI Zsuzsanna, Gondolat, Bibliotheca Nationalis Hungariae, Budapest, 2018, 13–30.

37 JANCÓS, *I. m.*, 5.

38 SZÁSZ, *I. m.*, 1863, 197–198. (Kiemelés az eredetiben.)

Gesztust vagy előadói testtartást soha nem is javasolnak, csak hanghordozást, kifejezendő érzelmet, kiemelendő hangsúlyt.

Iskolásoknak és iskolai használatra szánt szavalókönyvek

A kifejezetten (elemi) iskolásoknak szánt szavalókönyvekben a szerzők nevét legtöbbször nem tüntették fel, ami arra mutat, hogy nem a lexikális tudás bővítésére helyezték a hangsúlyt, fontosabb volt a szövegek megértése, memorizálása. Ezen a gyakorlaton a szerkesztők az idő haladtával sem változtattak, Borza Nándor *Szavaló könyv. Elemi iskola és házi használatra* című, 1870 és 1907 között hét kiadást is megért munkájában³⁹ ugyanúgy nem tartotta fontosnak a szerzők megnevezését, mint Tatay István 1847-ben. Tatay a száztíz vers között Petőfitől még csak kettőt hozott, a *Fekete kenyér* és a *Mi kék az ég!* címűeket.⁴⁰ Borza huszonhárom évvel később már jóval nagyobb szerepet szánt a költő verseinek az oktatásban. Ő Tatayval ellentétben a versanyagot már csoportokba osztotta, s figyelemmel volt a tanulók nemek szerinti megoszlására is. A nyolcvanhét verset tartalmazó könyv tematikus tagolását egyértelműen a pedagógiai szándék mozgatja: Versek az életből (Leginkább fiúk számára), Versek az életből (Leányok számára), Versek a hazáról, Versek a történelemből, Vallásos hangok. Sokat elmond az oktatással és neveléssel kapcsolatos felfogásról és gyakorlatról, hogy míg „Leginkább fiúk számára” harmincnyolc verset ajánl a kötet, lányoknak mindössze tizenegyet. A fiúk verseinek negyede (tíz vers) „katonás” témájú, már gyermekkorban az erő, a harc által dominált férfiképet közvetítve. Az első két csoportban túlnyomórészt gyermekversek szerepelnek. A 19. század neves költőinek verseivel inkább csak a Versek a hazáról és a Versek a történelemből csoportokban találkozunk. A hazát tematizáló versek között szerepel például Vörösmarty Mihálytól a *Szózat*, Vachott Sándortól a *Vándor dala*, Garay Jánostól a *Hazámboz* és Petőfitől a *Honfidal*. A Versek a történelemből csoportban olvasható többek között Kisfaludy Károly *Mohács*, Czuczor Gergely *Hunyadi*, Garay *Kont*, Petőfi *A király esküje* (*Hunyadi László* címen), Vachott

39 Az első kiadás: Borza Nándor, *Szavaló könyv: elemi iskola és házi használatra*, Heckenast Gusztáv, Pest, 1870. A hetedik kiadás: Borza Nándor, *Szavalókönyv névnapi és újévi üdvözlő versekkel: elemi iskolai és házi használatra*, Franklin, Budapest, 1907.

40 A szavalókönyvben a *Mi kék az ég! Tavasz* címen jelent meg, követve a vers első sajtóbeli kiadását. Petőfi a Pesti Divatlap 1845. május 15-i számában a kété darabból álló *Tavasz* ciklus 1. sz. darabjaként jelentette meg. *Petőfi-adattár*, I, 385.

Sándor *Balázs vitéz*, Tóth Kálmán *Árpád sírja* és Gyulai Pál *Világosnál* című költeménye.⁴¹ Érdekes, hogy Borza az idő haladtával a versanyagot nem az újonnan megjelent, kortárs költemények beemelásával frissíti, hanem már jelen lévő szerzőtől cserél vagy hoz további verset. Petőfitől például a *Honfidalt* lecseréli a *Magyar vagyok* című költeményre, s megemelve a jelentőségét, a Versek a hazáról csoport élére teszi.

A kamaszkorúaknak összeállított versgyűjtemények közül kettőt emelek ki: a Tatay István által szerkesztett *Grammatikai és polgári tanulók szavalmányai* és a *Szavaló-könyv. Szavalarra legalkalmasabb költői és prózai művekből összeállított gyűjtemény a magyar ifjúság számára* címűeket. Tatay 1847-es munkájában, amelyet 10–15 éves fiúknak és lányoknak szánt, tizenegy Petőfi-verset, illetve versrészletet közölt: *Ki a szabadba!*, *Halvány katona*, *Fürdik a holdvilág az ég tengerében...*, *Füstbe ment terv*, *Távolból*, *Honfidal*, *István öcsémhez*, *A nemes*, *A tintásüveg*, *Az Alföld*. Ennek a korai munkának az az érdekessége, hogy Petőfitől kizárólag 1844-ben és 1845 áprilisában íródott költeményeket hoz, s a későbbiekkel ellentétben három magánéleti témájú verset is tartalmaz. A negyven évvel később megjelent *Szavaló-könyv* egyáltalán nem rokonítható Tatay könyvével, sőt a teljes versanyagát tekintve más szavalkönyvekkel sem igen állítható párhuzamba. Az először 1889-ben, majd 1907-ben megjelent kötet nem tünteti fel a szerkesztő nevét. Százkilenc verset, hat monológot és hét szónoklatot tartalmaz. Olyan szerzők és művek is felbukkannak benne, akikkel/amelyekkel máshol nem találkozunk (Dayka Gábor: *Titkos bú*, Csokonai Vitéz Mihály: *Becsület és természet*, Virág Benedek: *Lantomhoz*, Vitkovics Mihály: *Életfilozófia*). De a többi versgyűjteményhez képest az is sajátos, hogy olyan szerzők szerepelnek legtöbb verssel, akiktől más szerkesztők a század utolsó harmadában és a századforduló körüli években már legfeljebb csak kettőt-hármat közölnek. Vörösmarty tizenhárom, Garay tizenkét, Tompa tizenegy verse mellett Petőfi hat verssel a negyedik helyre szorul, Arany pedig, aki az 1870-es évektől kezdve más szavalkönyvekben a listavezető, itt az utolsók közé kerül, mindössze két vers olvasható tőle, a *Tetemre hívás* és *A pusztai fűz*. A versanyag nincs tagolva, sem kronológiai, sem tematikai, sem műfaji szempontból. A kötet első harmadában főként olyan versek szerepelnek, amelyeket megjelenésüktől kezdve gyakran szavaltak, vagy megzenésítve, énekelt formában gyor-

41 A versek szerzőinek azonosításához az egykorú sajtót, valamint ENDRŐDI Sándor, *A magyar költészet kincsesbáza*, Athenaeum, Budapest, 1927. című munkát használtam.

san nemzeti jelképpé váltak.⁴² A kötet nyitó darabja Vörösmartytól a *Szózat*, a második Kölcseytől a *Himnusz*. Petőfitől szerepel a *Honfidal*, *A hazáról*, *A csárda romjai* és *A király esküje* (ismét *Hunyadi László* címen). Érdekesség, hogy a kötet Garay *Kont* című balladája után közvetlenül annak paródiáját, a Pákh Albert által írt *Csont* című „szatíra-kincs”-et is szerepelteti, amelyben a szerző a „Csont a kóbor színész” refrénnel ellátott versben Petőfi színészi ambícióit karikírozza (a célszemély alaposan meg is sértődött miatta).⁴³

Várad Antal a Színészeti Tanoda tanáráként a szavalókönyveknek egy sajátos, kifejezetten tankönyvként funkcionáló változatát állította össze az intézmény prózai színész osztályában tanuló első- és másodéves hallgatók számára. Az 1883-ban megjelent munka a szerzők nevét, feltehetően a színésznövendékektől elvárt műveltségre alapozva, nem tünteti fel. Várad memoriterként negyvenhat verset és (kis)epikai alkotást kér számon, Kisfaludy Károlytól Kiss Józsefíg a 19. század legnevesebb szerzőitől válogat. Hoz verset például Arany Jánostól és Lászlótól, Berzsenyi Dánieltől, Czuczor Gergelytől, Eötvös Józseftől, Garay Jánostól, Gyulai Páltól, Madách Imrétől, Petőfi Sándortól, Szász Károlytól és Tompa Mihálytól. A legtöbb művet, nyolc darabot, Vörösmartytól veszi, Aranytól hét, Tompától négy költeményt közöl. Petőfitől Garayhoz és Kisshez hasonlóan három verset választ. A versanyagot nehézségi fokozat szerint közli, a könnyebb szavalati darabok közé került Petőfitől a *Csokonai*, a valamivel nehezebbek közé pedig a *Pató Pál úr*⁴⁴ és *A csárda romjai*. Várad szavalásra vonatkozó instrukciókat nem adott, de a tartalomjegyzékben minden versről írt rövid összefoglalót, mindig jelezve a versformát és kiemelve a mű uralkodó hangulatát, jellegét. A Petőfitől hozott *Csokonai* esetében például a komikumot hangsúlyozza: „Derült epizod a borkedvelő költő életéből, melynek komikumát a visszatérő név-refrain s az utolsó szak belső rime a sorban neveli. Verselése hatsoros jambus lejtelmű strofa páros és félrimekkel, melyek nemcsak hogy egyhangúakká nem válnak, sőt a »Csokonai Vitéz Mihály« refrain által a komikumot növelik”.⁴⁵

42 Vörösmartytól a *Liszt Ferenchez*, *A bontalan*, *A vén cigány*, *Az élő szobor* és *Az árvízi hajós*, Tompa Mihálytól *A gólyához*, Aranytól a *Tetemre hívás*, illetve Garaytól a *Kont*.

43 Petőfi válaszul írta a *Végszó* ***hoz című, „Isten hozzád, te elpártolt barát...” kezdetű verset. Vö. KERÉNYI FERENC, *Petőfi Sándor élete és költészete*, Osiris, Budapest, 2008, 115.

44 A kötet *Pató Pál* címen közli a verset.

45 VÁRADI ANTAL, *Szavalókönyv az Orsz. Színészeti Tanoda I. és II. éves növendékeinek használatára*, Franklin-Társulat, Budapest, 1883, 6. Az 1865-ben megnyílt Színészeti Tanoda első tanévében Egressy Gábor mesterségtanáráként még kétszer ennyi Petőfi-

A korábbiaktól eltérő célú és tartalmú szavalókönyvvel jelentkezett Vajda Gyula, „állami felsőbb leányiskolai tanár” 1902-ben. (A felsőbb leányiskolákat 1875-től, osztrák mintára szervezték meg Magyarországon a 11–17 éves korosztály számára.) Az *Ünnepi versek. Szavalókönyv iskolai ünnepélyekre alkalmas költemények gyűjteménye* című munka nagyon gazdag versanyagot, kétszázkilencvenkilenc költeményt tartalmaz. Hét tematikus egysége: Éljen a király, Erzsébet, A Szabadság napja, Az 1848-iki törvények szentesítésének ünnepe (Április 11.), A vértanúk, Költők és államférfiak, Hit, haza szülői ház, költészet, természet... A szerkesztő túlnyomó többségben kortárs szerzőkre alapozott (Ábrányi Emil, Bartók Lajos, Erdélyi Zoltán, Kiss József, Kozma Andor, Szabolcska Mihály, Váradi Antal stb.), a korábbiak közül keveseket, leginkább csak a már akkor is a kánon csúcán lévőket, a nagyközönségi, kiemelkedő nemzeti jelentőségű versek íróit szerepelteti: Vörösmartytól kettő (*Himnusz*, *Szózat*), Kölcseytől egy (*Himnusz*), Aranytól négy (Az „*Emlények*”-ből, *Széchenyi emlékezete*, *A dalnok bújja*, *Fiamnak*) verset ad. Emiatt különösen érdekes, hogy Petőfitől viszont jóval több, összesen tizenöt verset közöl.

A Szabadság napja	Az 1848-iki törvények szentesítésének ünnepe	Költők és államférfiak	Hit, haza, szülői ház, költészet, természet...
Nemzeti dal	Honfidal	Jövendölés	Vajdahunyadon
Csatadal		Arany Jánoshoz	Rákóczi
A márciusi ifjak		Egy fiatal íróhoz	A hazáról
A magyarok istene			Az árva lány
15-ik március, 1848.			
Egy gondolat bánt engemet...			
1848			

Vajda Petőfi-válogatása az ünnepségek, előadási alkalmak miatt erősen a nemzeti, közösségi, történelmi tárgyú versekre helyezi a hangsúlyt. A *Honfidal* már többek összeállításában előfordult, de a *Csatadal* és

verset kért számon: *Barátimhoz*, *Füty*, *Ambrus gazda*, *Ebéd után*, *Kedves vendégek*, *A tintásüveg*, *Vízet iszom*. Vö. SZALISZNYÓ Lilla, *Egressy Gábor színi tanodai tanársága és a magyar színészképzés bivatásosodása*, Irodalomtörténeti Közlemények 2014/3., 346.

a *Nemzeti dal* sem itt olvasható először. Ez utóbbi vers 1902-ben már szinte kötelező szavalati darab volt. Március 15-e ugyan csak 1927-ben lett hivatalos ünnep, de a 19. század utolsó harmadában már széles körben megemlékeztek róla a sajtóban és az ünnepségeken is. 1896-ban, a millenniumi ünnepségek évében például az éppen március 15-én megjelenő Vasárnapi Ujság három ilyen tárgyú cikket közölt, illetve megírta a pesti ünnepség programját:

Márczius 15-ike. Az 1848-iki nagy nap évfordulója az idén vasárnapra esik, s ez bizonyára emelni fogja az ünnepélyek diszét. A fővárosban különösen az egyetemi ifjuság készül márczius 15-ikére. Délelőtt a vigadóban lesz az ünnep, felolvasással szavalással; délután az egyetem-téren, honnan Petőfi szobrához vonulnak. Az alkalmi költemény megírására *Ábrányi* Emilt kérték föl. [...] A Vigadóban tartandó ünnepély sorrendje ez: *Szózat*, éneklí a budai dalárda. Elnöki megnyitó, tartja *Pálffy* Ferencz, az egyetemi kör elnöke. *Nemzeti dal*, szavalja *Melczér* Gyula, az egyetemi kör alelnöke. Ünnepi beszéd, tartja *Bartha* Miklós orsz. képviselő. „Márczius 15.” *Ábrányi* Emil költeménye, szavalja *Eördög*h Árpád. *Himnusz*, éneklí a budai dalárda.⁴⁶

A kötet érdekessége, hogy Vajda a függelékben különféle ünnepségekre vonatkozóan komplex műsorokat állított össze, beleértve a szavalati darabokat, valamint az ének- és zeneszámokat is. Különválasztotta egymástól az elemi és középiskolákat, valamint a lányiskolákat, s minden esetben megírta, hogy mikor mit érdemes előadni. Javaslatából jól látszik, hogy az iskolák milyen hivatalos ünnepségeket tartottak: A koronázás évfordulója, az Erzsébet-émlékünnepély, Március 15., Április 11., A vértanúk emlékünnepe, illetve az Évzáró ünnepély. De az ezeken fölül tartható iskolai (Matiné, Hősök emléke, Magyar hősnők emlékünnepe, Honleányok emléke) és önképzőkori ünnepélyekre (Petőfi-ünnepély, Vörösmarty-ünnepély, Katona-émlékünnepély, Eötvös-ünnepély, Arany-ünnepély, Madách-ünnepély, Jókai-ünnepély, Deák-émlékünnepély, Rákóczi-émlékünnepély, Kossuth-émlékünnepély) is talált alkalmas szavalnivalókat. A nagyobb nyilvánosságának szóló eseményeken a Petőfi-verseknek már nem szánt kitüntetett szerepet, csak a március 15-i ünnepségek műsorába illesztette be őket. Úgy vélte,

46 Vasárnapi Ujság 1896. március 15., 172.

hogy a középiskolásoknak szavalni kellene a *15-ik március 1848.*, az *1848* és az *Egy gondolat bánt engemet...* című verseket, kezdésként pedig énekelt formában felhangozhatna a *Nemzeti dal*.⁴⁷ A lányiskolákban március 15-én szintén egy Petőfi-vers a jó választás, *A magyarok istene*.

Összegzés

A szavalókönyvek eddig meglehetősen kevés figyelmet kaptak a klaszrikus magyar irodalom recepciótörténetének kutatásában, a művek megjelenési helyének számbavételekor a kritikai kiadások sajtó alá rendezői sem számolnak velük. Petőfi példája pedig azt mutatja, hogy segítségükkel a recepció több aspektusát is megfigyelhetjük. Sokféleségükből és a többszöri újrakiadásokkal biztosított folyamatos könyvpiaci jelenlétükből arra lehet következtetni, hogy a versek terjesztésének, népszerűsítésének egyik meghatározó közegei voltak, kereslet mutatkozott irántuk, a versmondók igényt tartottak rájuk. A szerkesztők sokszor a vidéki értelmiség soraiból kerültek ki, ami szintén jelzi, hogy a nyilvános szavalás a legkülönbözőbb iskolai és egyéb alkalmakkor országszerte működő gyakorlat volt.

Petőfi verseinek már a költő életében biztos helye volt a szavalókönyvekben. Ismertségét és elismertségét tetézte, hogy a Tatay István-féle 1847-es összeállítások után a soron következő, Tooth István által 1848-ban kiadott *Szavalmányok. Tekintettel a költészeti nemekre jelesb magyar költők után* című munka már a legjelentősebb szerzők egyikeként szerepeltette (Vörösmarty után tőle közölte a legtöbb verset). Művei innentől kezdve valamennyi ilyen típusú kiadványba bekerültek, a reformkor alkotói közül ő volt az egyedüli, akit a szerkesztők az 1870-es évek után Garayval vagy Vörösmartyval ellentétben nem szorítottak háttérbe a kortárs alkotók érvényesülése érdekében. Noha a kötetek versanyagát illetően vannak átfedések, a vizsgált szavalókönyvek alapján úgy tűnik, lírai és kispikari alkotásainak meglehetősen széles skáláját népszerűsítették, sokszor új darabokkal frissítve anyagukat. A válogatásokból kirajzolódó Petőfi-képet a tájleíró, a hazáról, a hazaszeretetről szóló

47 *Ünnepi versek. Szavalókönyv iskolai ünnepélyekre alkalmas költemények gyűjteménye*, szerk. VAJDA Gyula, Budapest, Singer és Wolfner, 1902, 472. Az önképzőkörök Petőfi-ünnepélyeire a *Jövendőlést*, *A magyarok istenét*, *Az árva lányt*, valamint *A hazáról* című verset, a Jókai-ünnepélyre az *Egy fiatal íróhoz* címűt, a Rákóczi-émlékünnepélyre pedig a *Rákóczit* javasolta. *Uo.*, 480–482.

versek uralják. Magánéleti témájú, szerelmes verset elvétve találunk bennük, ami az előadási alkalmakat (leginkább iskolai és egyéb nyilvános ünnepek) tekintve érthető. Hiányoznak a szavalókönyvekből a védjegyévé vált népdalszerű versei is, valószínűleg azért, mert azok már az 1840-es évek második felétől kezdve inkább énekelt dalok formájában, dallammal terjedtek.⁴⁸ Noha a kiegyezés után, a századvég felé közeledve 1848 tavaszának eseményei fokozatosan megjelenhettek a nyilvános közbeszédben,⁴⁹ így a *Nemzeti dal* és Petőfi más hazafias versei is polgárjogot kaptak a szavalati darabok között, az erőteljesen politizáló, élesen és nyíltan királyellenes darabok ezután is kimaradtak a válogatásokból, csakúgy, mint a költő filozofikusabb és/vagy sötétebb tónusú versei.

48 Vö. Tari Lujzának a kérdést alaposan feldolgozó tanulmányát: TARI Lujza, *A Petőfi-versek és zenei kapcsolataik*, Magyar Napló 1999/7., 22–35.

49 Megjegyzendő, hogy eleinte nem március 15-e, hanem az áprilisi törvények királyi szentesítésének napja, április 11-e állt az ünneplések fókuszában.